

Monipuolisia otoksia taiteen etiikasta

Helena Siipi

Jari Jula (toim.): *Taiteen etiikka*. Areopagus, 2007. 211 s.

Kuvataiteilija ja filosofi Jari Julan toimittama *Taiteen etiikka* -teos koostuu nimensä mukaisesti kahdeksasta kuvataiteen etiikkaa käsittelevästä puheenvuorosta sekä toimittajan laajasta ja perusteellisesta johdannosta. Puheenvuorojen kirjoittajat ovat kuvataiteilijoita, taiteen tutkijoita ja filosofeja ja edustavat siten taiteen kenttää monipuolisesti. Tämä tuo teokseen laaja-alaisuutta ja näkökulmien moninaisuutta, mutta toisaalta myös pirstalemaisuuutta.

Johdannossa toimittaja Jari Jula esittelee kuvataiteen etiikkaan liittyviä kysymyksenasetteluja ja käsitteellisiä erotteluja. Jula aloittaa toteamalla, että taiteen etiikassa on ollut tavallista korostaa taiteilijan vapautta ja riippumattomuutta. Vapauden kääntöpuoli, vastuu ja taiteilijan velvoitteet ovat sen sijaan jääneet vähemmälle huomiolle, vaikka taiteen mahdollisuudet vaikuttaa yhteiskuntaan onkin yleisesti myönnetty. Vapauksia, vastuuta ja velvoitteita tarkastellaan erityisesti suhteessa taiteen kaupallisuuteen ja taiteilija-apurahoihin, jotka jäävät muissa teoksen kirjoituksissa vähälle huomiolle.

Johdannon pääteeman muodostavat kuitenkin Julan esittämät kolme jaottelua. Ensimmäinen jaottelu koskee etiikan ja estetiikan välistä suhdetta ja kysymystä siitä, perustuuko teoksen taiteellinen arvo osittain sen eettiseen arvoon. Autonomistisen näkemyksen mukaan taideteos voi olla taiteellisesti erinomainen, vaikka siihen tai sen toteutukseen liittyisikin moraalisia rikkeitä. Instrumentalistisen näkemyksen mukaan eettiset näkökulmat ovat esteettisesti merkittäviä.

Toiseksi Jula erottaa toisistaan taiteilijan toiminnan, taideteoksen ja katsojan tulkinnan. Hän kysyy, missä suhteessa niihin kohdistamamme moraaliset arviot ovat suhteessa toisiinsa. Tällöin esille nousevat erityisesti shokeeraavien teosten etiikka, katsojan vastuu teoksen näkemisestä ja siihen liittyvistä tulkinnoistaan sekä kysymykset liittyen teoksen ja sen tekemisen välisten raja-aitojen hämärtymiseen.

Lopuksi Jula tekee erottelun taiteen eettisyyden ja eettisen taiteen välille. Eettinen taide käsittelee eettisiä kysymyksiä, sen aihe on eettinen. Taiteen eettisyys taas viittaa siihen, ovatko teos ja sen toteutus eettisesti hyväksyttäviä. Eettinen taide ei välttämättä ole eettisesti hyväksyttävää eikä toisaalta taiteen eettisyys edellytä sen aiheen

koskevan etiikkaa. Julan kolme jaottelua ovat kirjan kokonaisuuden kannalta oleellisia ja helpottavat hahmottamaan muiden kirjoitusten paikkaa taiteen etiikan kontekstissa.

Yhteisö-, ympäristö- ja biotaiteita

Johdannon tapaan Päivi Maunun ja Lea Kantosen kirjoituksissa nostetaan esiin useita eettisiä kysymyksiä. Näkökulma vain nyt on toinen, kun lähtökohtana ovat toteutetut taideprojektit. Maunu kertoo asukkaiden kanssa kaupunkipihalle teemmästään ympäristötaideteoksesta ja Kantonen lukiolaistaitelijoiden kanssa laaditusta taidenäyttelystä keskittyen erityisesti yhteen nuorten videoteokseen. Koska molemmissa projekteissa on kyse yhteisötaiteesta, ovat heränneet eettiset kysymykset osin samankaltaisia ja liittyvät taiteilijan, osallistujien ja muiden taideteokseen liittyvien ihmisten rooleihin.

Maunu pohtii asukkaiden, taiteilijoiden ja suunnittelijoiden rooleja kaupunkiympäristön muokkaamisessa, kun taas Kantonen miettii lukiolaistaitelijoiden ja heidän ohjaajiansa rooleihin liittyviä kysymyksiä. Projektien erilaisesta luonteesta johtuen erojakin toki löytyy. Esimerkiksi Kantosen esiin nostamat osallistujien anonyymiuteen ja teosten omistusoikeuksiin liittyvät kysymykset eivät ole relevantteja Maunun projektissa. Maunu ei myöskään raportoi erimielisyyksistä tai osallistujien vastahankaisuudesta, jotka Kantosen esityksessä muodostavat keskeisen teeman. Ehkä näitä eettisiä pulmatilanteita ei Maunun projektissa syntynyt tai ehkä niitä ei ole nähty eettisesti yhtä keskeiseksi kuin nuorten kanssa työskennellessä.

Joka tapauksessa Maunun ja Kantosen kirjoituksen luovat kiinnostavan vastapainon kirjan muissa osissa esitetyille huolille taiteen katsojia loukkaavasta ja jopa vahingoittavasta luonteesta. Esiteltyjen projektien päämääränä on ollut osallistujien hyvinvoinnin edistäminen ja eettistä harkintaa ja varovaisuutta on niissä toteutettu huolellisesti läpi kaikkien työskentelyvaiheiden. Molemmat taiteilijat näkevätkin yhteisötaiteen vaikutukset osallistujiin ja muihin ihmisiin taiteen eettisyyttä keskeisesti määrävänä piirteenä.

Yhteisö- ja ympäristötaiteiden lisäksi biotaide on saanut oman kirjoituksensa. Hannele Koivunen kuvaa biotaiteen uudeksi poikkitaiteelliseksi ja poikkitieteelliseksi paradigmaksi, joka käyttää taiteellisen ilmaisun välineenä bioteknologian ja lääketieteen menetelmiä. Esimerkiksi

muuntogeeninen ultraviolettivalossa vihreää valoa hohtava kani tai taiteilijan luoma homekasvusto ovat tällaisilla menetelmillä tuotettuja biotaideteoksia.

Biotaiteen etiikalla on selvästi vahva yhteys bio- ja erityisesti geeniteknologioiden etiikkaan ja tieteenetiikkaan. Koivunen kuitenkin sivuttaa monet niiden keskeiset kysymykset ja keskittyy niissä marginaalisemmiksi jääneisiin pohdintoihin. Hän ei esimerkiksi mainitse lainkaan ihmisen terveyteen ja ympäristöriskeihin liittyviä eettisiä kysymyksiä ja hyväksyy teknologisen determinismin sitä kyseenalaistamatta. Toteaahan Koivunen olevan ”selvää, että ihminen on aina käyttänyt hyväkseen kaikki teknologiset mahdollisuudet”.

Sen sijaan kirjoituksessa käsitellään eläinten muuntelun vaikutuksia niiden keskinäisiin sosiaalisiin suhteisiin ja problematisoidaan oikeutemme hyödyntää eläimiä ylipäätään. Kysymykseksi jää, onko erossa kyse pelkästään Koivusen omasta kiinnostuksesta vai todellisesta erosta biotaiteen ja biotieteen etiikoiden painotusten välillä. Se, tulisiko noiden etiikoiden edes käsitellä samoja kysymyksiä, on toki epäselvää. Päättyyhän Koivunen itsekin kysymään, voidaanko tieteen ja taiteen eläinkokeet ja niiden perustelut rinnastaa toisiinsa.

Tieteen ja taiteen etiikka

Kirjan muissa puheenvuoroissa lähtökohtana ei ole taideprojekti tai taiteenala vaan taiteenetiikan kysymykset, joita havainnollistetaan ajankohtaisilla taidemaailmaa puhuttaneilla esimerkeillä. Useat kysymyksistä koskevat yhteiskunnallista toimintaa laajemminkin. Esimerkiksi Hemmo Laihon kirjoitus on kiinnostava yhtäläillä taiteenkuin tieteenetiikan kannalta, analysoihan Laiho kirjoituksessaan niiden välisiä analogioita. Hän toteaa, että molemmilla aloilla niiden autonomisuutta on käytetty perusteena oikeutettaessa toimintaa, esimerkiksi eläinten kohtelun tapoja, jota ei muissa yhteiskunnallisissa konteksteissa pidettäisi moraalisesti hyväksyttävänä.

Kiinnostavasti sekä tieteesen että taiteeseen on toisaalta liitetty vaatimuksia maailman parantamisesta liittyen niiden potentiaalisesti laajoihin yhteiskunnallisiin vaikutuksiin. Laihon mukaan sekä tiede että taide ovat oivaltamisen ja ymmärryksemme edistämisen tapoja. Tässä mielessä taideteos on kuin tieteellinen teoria ja päinvastoin. Molemmat voivat muuttaa havaitsemisen tapojamme ja siten myös maailmaa ympärillämme,

mikä nostaa esiin taiteilijan ja tutkijan moraali-
seen vastuuseen liittyviä kysymyksiä.

Toisaalta taide ja tiede ovat vahvasti institu-
tionalisoituneita toiminnan kenttiä. Yksilön vastu-
tuun lisäksi tulisikin ehkä puhua kollektiivisesta
vastuusta ja toisaalta nostaa keskustelun koh-
teeksi taide- ja tiedeinstituutioiden vahva ase-
ma sen määrittämisessä, mikä on hyvää taidetta
tai tiedettä. Etiikan tutkijan näkökulmasta Lai-
hon kirjoitusta voinee pitää yhtenä kirjan kiin-
nostavimmista – ellei peräti kiinnostavimpana.
Laiho esittää tuoreita ja osuvia rinnastuksia, jot-
ka valaisevat uudella tavalla sekä tieteen että tai-
teen etiikoiden ongelmakenttiä.

Vallankäyttö ja ilmaisunvapaus

Myös Mika Karhu näkee taiteen kentän vahvas-
ti institutionalisoituneena ja toteaa vallankäytön
olevan sen oleellinen osa. Taiteilijat ja muut tai-
teen parissa toimivat ovat jatkuvasti tekemisissä
vallan kanssa, sen kohteena tai sitä harjoittamal-
la. Kirjoituksessaan Karhu analysoi vallankäytön
eri muotoja. Hän korostaa vallankäytön olevan
usein epäsuoraa tai huomaamatonta tai ainakin
sellaiseksi tarkoitettua. Keskeisimpänä taide-
maailman vallankäytön muotona hän kuitenkin
pitää erilaisia taidepalkintoja.

Karhun analyysin perusteella on helppo
huomata, että vallankäytössä on kyse paljon
laajemmasta toiminta-alasta kuin sanktioiden ja-
kamisesta. Karhun jaottelut ovat varsin osuvia
ja niitä voisi varmasti hyödyntää myös muiden
yhteiskunnallisten instituutioiden valtasuhteiden
tarkastelussa, vaikkapa tieteen kentän val-
tasuhteiden analyysissä. Valitettavasti Karhu ei
tällaista vertailua suorita, eikä hän myöskään
asetta löytämiään vallankäytön välineitä eetti-
sen analyysin kohteeksi, mitä kirjan tarjoamas-
sa kontekstissa voinee pitää puutteena.

Teemu Mäen ja Heta Aleksandra Gyllingin
puheenvuorojen aiheena on ilmaisunvapaus.
Molemmat päätyvät kannattamaan hyvin laa-
jaa ilmaisunvapautta. Taiteilija Mäki ilmaisee nä-
kemyksensä provokatiivisesti ja esimerkeillään
lukijan hätkähdyttämistä kaihtamatta – mikä
äärimmilleen vietyä ilmaisunvapautta puolus-
tavassa kirjoituksessa toimii oivallisena tehokei-
nona ja saa miettimään, onko Mäen kirjoitukseen
kenties kätkeyty sen eksplisiittisen sanoman vas-
taisia piiloviestejä.

Gylling puolestaan puolustaa ilmaisunvapaut-
ta akateemisen filosofian viileän analyttiseen
tapaan. Johtopäätöksensä samankaltaisuuden

lisäksi molemmat kirjoittajat herättävät kysy-
myksen liittyen väitteeseensä, että loukkaavak-
si kokemaltaan taiteelta voi halutessaan välttyä.
Näin toki onkin, jos taiteen esittäminen rajataan
gallerioihin ja muihin tiloihin ja foorumeihin,
joissa sen läsnäolo on helposti ennustettavissa.
Mutta haluammeko me tätäkään? Palveleeko
potentiaalisesti loukkaavan taiteen, jonka erot-
taminen ei-loukkaavasta taiteesta on Mäen ja
Gyllingin mukaan käytännössä mahdoton-
ta, eristäminen ennustettaville foorumeille tai-
teen päämääriä? Eikö tällainen eristäminen itse
asiassa käänny juuri ilmaisunvapauden ihantei-
ta vastaan?

Ilman ajatusta eristämisestä väite kansalais-
ten mahdollisuudesta välttyä heitä loukkaaval-
ta taiteelta ei kuitenkaan päde. Tämä on ilmeistä
jo Mäen esimerkkinään käyttämien tanskalais-
ten Muhammed-pilakuvienkin kohdalla. Tuskin
tanskalaisen paikallissanomalehden lukijoilla oli
kovinkaan hyvää mahdollisuutta ennustaa ja si-
ten olla kohtaamatta kyseisiä kuvia.

Mäki esittää lisäksi, että päinvastoin kuin fyy-
sisen väkivallan uhriksi joutuessamme on taiteen
kohdalla loukkaantuminen vapaaehtoista. Toisin
sanoen voimme hänen mukaansa päättää, missä
määrin annamme loukkaavien kuvien ja tekstien
painaa mieltämme ja missä määrin ”jätämme ne
omaan arvoonsa”. Se, missä määrin ihmiset yli-
päättään ja yksilöt tällaisia kykyjä omaavat, on
empiirinen kysymys, mutta ainakin arkijärjellä
ajateltuna Mäen näkemys ihmisten kyvykkyy-
destä tuntuu turhan optimistiselta.

Tässä yhteydessä voidaan myös palauttaa
mieliin Immanuel Kantin huomio, että toisin
kuin epämiellyttävälle kuvalle ”tiettyä hienos-
tuneisuuden puutetta” potevalle musiikille ei voi
kääntää selkäänsä; sama koskee myös häiritse-
viä hajuja, joilta kukaan läsnäolija ei voi välttyä
(*Kritik der Urteilskraft*, §53). Toisin sanoen: toisia
taiteita on helpompi välttää kuin toisia. Monet
aktuaaliset rajoitteet voivat tehdä loukkaavaksi
koetun tai vahingolliseksi osoittautuneen taiteen
välttämisen vaikeaksi. Siten on mahdollista, että
taide voi myös terrorisoida yhteisöä tai sen yksit-
tisiä jäseniä ja vaikuttaa vapautta rajoittavasti.
Kaikki tämä nakertaa pohjaa Mäen ja Gyllingin
välttämisargumentilta.

Tekijänoikeudet

Ilmaisunvapauden kääntöpuoli ovat tekijänoi-
keudet, keskeinen osa immateriaalioikeutta. Siinä
missä ilmaisunvapaus koskee taiteilijan oikeutta

tehdä ja esittää haluamansa kaltaista työtä, tekijänoikeudet liittyvät hänen oikeuteensa hallita tekemiensä töiden käyttöä ja levitystä. Leena Kakkori ja Laura Leppämäki tarkastelevat kirjoituksessaan joidenkin uudehkojen taidemuotojen suhdetta tekijänoikeuksiin. Esimerkiksi ITE-taide, Art Brut, laiton taide ja kansantaide näyttävät olevan luonteeltaan sellaisia, ettei tekijänoikeuksia koskeva lainsäädäntö ole niihin ainakaan ilman vaikeuksia sovitettavissa. Kopia-taide jo lähtökohtaisesti asettuu tekijänoikeuksien ulkopuolelle.

Problematiikan taustalla ovat taiteessa itsensä ja taiteen tekijyydessä tapahtuneet muutokset. Läheskään kaikki nykytaideteokset eivät ole yhden taiteilijan tai taiteilijajoukon työstämiä selkeärajaisia fysikaalisia objekteja. Jos ja kun emme enää voi sanoa, mikä on taidetta ja mikä ei, tai varsinkaan mikä on taideteos ja mikä esimerkiksi sen kopio, on myös tekijänoikeuksien soveltaminen mahdotonta tai ainakin soveltaminen vaatii niiden ymmärtämistä aivan uudella tavalla.

Kirjoittajien erilaiset taustat, kirjoitusten tyyllinen moninaisuus ja vaihtelevat aiheet tuovat *Taiteen etiikka* -kirjaan kiinnostavaa vaihtelua ja laaja-alaisuutta. Toisaalta ne luovat myös ajoittain pirstalemaisen vaikutelman, jota olisi ehkä voinut hälventää artikkelien keskinäiseen järjestykseen liittyvillä valinnoilla. Nyt artikkelien järjestystä tuntuu määräävän lähinnä niiden keveys ja helppolukuisuus. Raskaiden ja teoreettisten kirjoitusten perään on sijoitettu ”kevyempiä” tapauselostuksia taiteilijoiden omasta työstä.

Vaikka valittu järjestys tässä mielessä huomioi lukijan, se jättää myös kysymään, miksi

esimerkiksi Teemu Mäen ja Heta Aleksandra Gyllingin ilmaisunvapautta käsitteleviä kirjoituksia ei ole sijoitettu peräkkäin. Nyt tuntuu, että kirjoitusten erottaminen ehkäisee juuri sen keskusteluyhteyden syntymistä, jota teoksen kirjoittajajoukon monimuotoisuus voisi parhaimmillaan palvella. Samanlainen ongelma tuntuu liittyvän Hemmo Laihon ja Hannele Koivusen tieteen ja taiteen suhdetta koskeviin kirjoituksiin. Samoin esimerkiksi Lea Kantosen kirjoituksen tekijänoikeuksia sivuavien huomioiden yhteyttä Leena Kakkorin ja Laura Leppämäen kirjoitukseen olisi helpottanut kirjoitusten fyysinen läheisyys.

Jari Julan toimittama teos käsittelee aihetta, josta suomenkielisiä yleisteoksia ei juuri ole ollut saatavilla (poikkeuksena Leena Krohnin ja Eila Kostamon vuonna 1992 toimittama antologia *Todistajan katse, Kirjoituksia taiteen ja kirjallisuuden etiikasta*, jonka keskeisenä alkuvirrikkeenä oli Teemu Mäen kissantappovideon herättämä suuttumus). Taiteen filosofiassa on perinteisesti keskitytty estetiikkaan taiteen etiikan jäädessä vähemmälle huomiolle. Julan kirja osoittaa taiteen etiikan liittyvän moniin filosofisesti keskeisiin kysymyksiin, mikä liittyy taiteenetiikan kiinnostavalla tavalla muuhun etiikkaan, erityisesti tieteenetiikkaan. Monet esitetyistä kysymyksistä jäävät Julan teoksessa – ilmeisen tarkoituksellisesti – vastaamatta, ja siinä mielessä kirjaa voidaankin pitää pelinavauksena tai keskustelun aloituksena. Toivoa sopii, että se poikii lisää yhtä korkeatasoista keskustelua liittyen taiteen ja sen tekemisen etiikkaan.

Kirjoittaja on valtiotieteiden tohtori, joka toimii filosofian assistenttina Turun yliopistossa.